

Pogovori z otroki o videnju sveta v času koronavirusa

Veliko je bilo že objavljenega v medijih o tem, kako pandemija čustveno prizadeva otroke, kako naj starši zmanjšujejo ali preprečujejo duševne stiske otrok. Številnim dobrim zapisom želim dodati le priporočilo, da predstavimo zaskrbljenost, tesnobo in strah kot normalne odzive na dogajanja, ki nas ogrožajo, in pomagamo otrokom shajati s tesnobo in strahom. Ne moremo pričakovati, da bomo ob vseh novicah in ukrepih, povezanih z novim koronavirusom, pregnali na stvarnosti temelječ strah in tesnobo pri otrocih, zlasti ne pri tistih, ki so čustveno manj odporni in ranljivejši. Veliko smo jim pomagali že, če vzpostavijo znosno sožitje s strahom in tesnobo.

Avtorica fotografije: Ivanka Sket

Lahko le predstavim svoja razmišljanja o čustvenih, psihosocialnih posledicah pandemije ter o vplivih pandemije na videnje sveta, odnose, moč in možnost upravljanja poteka lastnega življenja, vrednote in druge sestavine tega, čemur pravimo duhovni profil človeka. Na moje poglede gotovo vpliva to, da sem stara 85 let, kar pomeni, da sem doživela drugo svetovno vojno, in to kot otrok, kot bi danes rekli, iz ogrožene skupine – to je kot judovski otrok, otrok, ki je preživel skoraj tri leta s partizani, od tega nekaj časa v gozdni bolnišnici za ranjence, otrok, ki je od pričevalcev poslušal zgodbe o leningrajski blokadi in o bombardiranju nemških mest, v katerih je v eni noči včasih umrlo več kot 10.000 ljudi. Jaz sem bila le eden od milijonov otrok, ki so doživljali podobno ali še mnogo hujše. Zato se mi zdijo psihološke in psihosocialne posledice pandemije zaradi osamitve, učenja na daljavo in drugih vsiljenih sprememb življenja manj katastrofične kot mlajšim ljudem, za katere je sedanje dogajanje najhujša izkušnja v njihovem življenju. Poleg tega sem delala 28 let (in še delam) kot humanitarna delavka z begunci in na ozemljih oboroženih spopadov – v zadnjih balkanskih vojnah, na severnem Kavkazu v čečenskih vojnah, v Iraku, Afganistanu,

iraškem Kurdistanu, Gazi in še kje, kar sooblikuje moja merila posledic težkih izkušenj na otrokovo duševnost in duhovnost.

Takoj naj pojasnim, zakaj v svojem pisanju uporabljam besedni zvezi »vpliv ali posledice na duhovnost«. Dušeslovci smo svoja razmišljanja in sporočanja razmišljanj o vplivih težkih (pa tudi dobrih) doživetij omejili na čustveno področje. V zadnjih dveh desetletjih pa smo jih razširili na psihosocialno področje. Vsaj v kliničnem delu, pa tudi v prevenciji duševnih težav in motenj, povzročenih po težkih in bolečih izkušnjah, smo povsem zanemarili razsežnost videnja sveta, svoje vloge v njem, vzpostavljanja sistema vrednot, vere v človeka ali v Boga ali v kar koli drugega, skratka duhovnega ali spiritualnega profila otroka in pozneje odrasle osebe.

Izkušnje, doživetja sooblikujejo naš duhovni profil. Ta vpliva na naš odziv na ogrožajoče dogodke. K vsebini in načinu odzivanja spada umeščenost na razponu, ki seže od aktivnih prizadevanj za rešitev ali izboljšanje okoliščin do vdano pasivne drže s prevladujočim občutkom nemoči in podrejenosti usodi ali višjim silam. Pogled na svet vpliva na to, v kaj verjamemo – v Boga, v človečnost, v moč, na videnje človeške narave in medčloveških odnosov, na videnje odnosa in povezanosti med posameznikom in skupnostjo, med človekom in naravo, na vrednote in hierarhijo vrednot. O vsem tem zelo malo beremo v prikazih psihičnih posledic množičnih nesreč na otroke. Naša ugotovitve o tem, kako huda in ogrožajoča dogajanja prizadenejo otroka, se omejujejo na simptome motenj. Pri tem celo trpljenje, redni in trajni spremljevalec vsega hudega, kar nas doleti, ni našlo svojega mesta med simptomi duševnih motenj v zdravniških klasifikacijah duševnih motenj in je zato minimalno zastopano med prikazi posledic zla. Predvsem pa ni našel mesta v dušeslovnih in sorodnih strokah vpliv nesreč na videnje sveta – živega in neživega – in mesta človeka v svetu. To, kar je Kant poimenoval »Weltanschauung«, ostaja zunaj razmišljanja današnjih strokovnjakov otroškega dušeslovja. V slovenskem jeziku uporabljamo sintagmo »svetovni nazor«, ki morda zveni nekoliko abstraktno in je, vsaj ko govorimo o otrocih, besedna zveza »videnje sveta in svojega mesta v svetu« bolj ustrezna. Videnje sveta je še kako pomembno za našo čustveno dobrobit ali slabobit, za naše odnose do vsega, kar nas obdaja – od zraka, do zemlje, vsega živega, zlasti do ljudi. Sodoloča naše odzivanje, vedenje in delovanje in sooblikuje naše nove izkušnje. Ko gre za množične nesreče, je videnje sveta članov skupnosti pomembno tudi za duhovni

profil in vedenje skupnosti. Ko sem odprla Wikipedijo, sem našla med vprašanji, ki spadajo pod »Weltanschauung«, tudi ta: Kaj je realnost? Kakšna je narava sveta? Kaj je človek? Ali lahko spoznamo resnico? Kako vemo, kaj je prav in kaj narobe? Ali ima človek svobodno voljo? Pandemija sedanjega časa je priložnost za razmislek o teh vprašanjih, tudi razmislek z otroki.

Vrnimo se k čustvenim in psihosocialnim posledicam sedanjih dogajanj. Gotovo bo pandemija vplivala na duševno in socialno sfero otrok. Toda kot človeku in kot strokovnjakinji za duševno zdravje otrok se mi ne zdi prav, da uporabljamo besednjak psihičnih travm, da govorimo o pandemiji in njenih posledicah na način življenja in na občutek ogroženosti kot na travmatske dogodke, ki bi lahko povzročile pri znatnem številu otrok psihične motnje. Pandemija in z njo povezana dogajanja, kot so medijska sporočila, zaskrbljenost odraslih, osamitev družine, manj gibanja, lahko povzročijo poslabšanje težav pri otrocih, ki so imeli že prej motnje na področju duševnega zdravja, in sprožijo čustvene neugodne čustvene reakcije pri psihično neodpornih otrocih, predvsem tistih z veliko anksioznosti. Otroci, ki prejemajo pomoč v strokovnih ustanovah, bodo prikrajšani za pomoč, ker mnoge tovrstne ustanove v času krize ne delujejo. Marsikateri varovalni dejavnik, izhajajoč iz normalnega življenja, npr. druženje z vrstniki ali pomirjujoča beseda stare mame, tudi niso več na voljo. Ti otroci potrebujejo posebno razumevanje in podporo odraslih v svojem okolju. Za veliko večino otrok pa izkušnja pandemije z nekaj tedni osame, prenehanjem obiskovanja pouka ne bodo imeli znatnih posledic na duševno zdravje.

Posebno pozornost in odziv pa terjajo socialno in etnično pogojene razlike med otroki, ki otežujejo ali onemogočajo nekaj stotinam otrok (ali več), da bi sledili pouku na daljavo. Večina teh otrok je imela šolske težave tudi ob običajnem načinu poučevanja. To so otroci, ki nimajo računalnikov ali imajo slabe računalnike, otroci, katerih starši niso računalniško dovolj pismeni, da bi jim pomagali, otroci, ki ne razumejo navodil. Teh otrok neposredno ne prizadeva čustveno novi koronavirus, prizadeva jih nova dodatna izključenost, obsojenost na neuspeh v novih okoliščinah učenja. Za te otroke bi morali aktivirati človeške resurse pomoči v sedanji situaciji, kar ni enostavno, in predvsem resurse pomoči ob vrnitvi običajnega šolanja. Praktično to pomeni pridobivanje ljudi, ki bodo pripravljene predano pomagati otroku, da ujame zamujeno.

V sedanjih okoliščinah pa predvsem pomiriti otroke, ki so izgubljeni v učenju na daljavo, in tudi njihove starše.

Seveda pa bo izkušnja pandemije ostala zapisana na ta ali oni način v knjigi osebne zgodovine slehernega otroka, ki je to doživel, in se odrazila v videnju sveta v sedanosti in prihodnosti. Več bi rada povedala o vplivu izkušnje pandemije na videnje sveta in svojega mesta v njem. Otroci sedanjega časa v bogatih delih sveta rastejo v vzdušju, v katerem prevladujejo egocentrizem, antropocentrizem, hedonizem, nuja takojšnje izpolnitve želje, mnenje o pravici do lastne sreče in blaginji. Vse to je nadgrajeno z dogmami in imperativi neoliberalne miselnosti: Sam si vladar svojega življenja. Če le hočeš, boš kot posameznik dosegal vedno več – bogastva, udobja, varnosti. Lastni interesi prednjačijo med motivi našega delovanja, izgubili smo interes za skupnost, za celoto sveta. Dobro nam je, uživamo, ko hodimo po nakupovalnih centrih, vidimo, da nam je ogromno stvari dostopnih, doživljamo zadovoljstvo ob reklamah, ki nam tako nesebično svetujejo, kateri dezodorans ali zadnje proizvedeno računalniško igrigo ali opremo naj si kupimo, in še večje zadovoljstvo, ko si to nabavimo. No, seveda so še tisti otroci in mladostniki, ki si ne morejo nabaviti zadnje znamke športnih čevljev ali pametnega telefona. Toda večina jih teži, da bi dosegla stanje, v katerem bo to mogoče. Mnogi so prizadeti, doživljajo svet kot krivičen, a v viziji večine je upanje, da se bodo nekoč tudi oni lahko približali ego idealu našega časa – osebi, ki ji je vse dosegljivo, ki se ji vse želje izpolnijo ob ustreznih prizadevanjih. Posedovanje prinaša srečo. Poglejmo le reklame za avtomobile, ki z nakupom avtomobila promovirane znamke zagotavljajo tudi družinsko srečo ali mačo položaj v skupini. In nenadoma se v svetu, v katerem je vse dosegljivo, vse kupljivo, pojavi dogajanje, ki ima naravo »višje sile«, v katerem ne velja več »vse je v tvojih rokah, ti si gospodar svoje usode, usode človeštva«. Očitna postane soodvisnost med skupinami ljudi, med različnimi področji planeta in različnimi dejavnostmi človeškega rodu – zdravstvom, gospodarstvom, zaposlovanjem, zagotavljanjem varnosti ... Posameznik ni več glavni junak, tisti, čigar uveljavljene pravice, kot je pravica do svobodnega bivanja in združevanje, je nujno spoštovati kot civilizacijske vrednote. V ospredje stopijo interesi skupnosti, ker le z zavarovanjem interesov skupnosti lahko zavarujemo tudi interese posameznikov. Postane tudi očitno, da se vsega ne da dobiti za denar, že mask in respiratorjev ne, milijoni ti ne morejo zagotoviti, da boš ostal neokužen. V omejenih okoliščinah življenja prepoznamo tudi, brez kolikih reči, ki so se nam zdele nujne, lahko

živimo, ne da bi se čutili posebno prikrajšani. Spremeni se naše videnje sveta, spremenijo se potrebe, spremeni se hierarhija vrednot. Nenadoma jasno izstopijo interesi skupnosti, pomen družbene organiziranosti, vrednost solidarnosti, altruistična pripravljenost nekaterih skupin, da ogrozijo lastno zdravje in življenje za blagor skupnosti.

O vsem tem se lahko pogovarjamo z otroki, pač na ravni, ustrezni njihovi starosti. Kaj jim pomeni, da se ne morejo družiti z vrstniki? Koga najbolj pogrešajo? Kakšna je razlika med elektronskimi in živimi stiki? Kako se lažje učijo – ob učitelju v razredu ali po spletu? Zakaj tako? Kaj najbolj pogrešajo? Kaj so spoznali, brez česa lahko živijo? Kaj je bilo odvečnega v prejšnjem življenju? Vse to v okviru pogovora, v katerem tudi starši in drugi odrasli sogovorniki odgovarjajo na ista vprašanja, govorijo z otrokom o tem, kaj so spoznali, o spremembah v lastnih pogledih na življenje in svet. Ob tem naj opozorim, da socialnopsihološke, antropološke in druge raziskave kažejo, da imajo otroci že v predšolskem obdobju izdelan odnos do sveta in svojega mesta v njem in ga znajo izraziti. Prav tako sta prosocialna orientacija in altruistično vedenje prisotna v mnogo zgodnejšem obdobju, kot smo to nekoč mislili. Že za majhnega otroka je pomembno, da se vidi in doživi kot subjekt dogajanja, kot prispevajoči. V procesih socialnega učenja in zorenja je predvsem pomembno izkustveno učenje. Sedanja situacija je žalosten naravni eksperiment, ki omogoča izkustveno učenje in razvijanje odgovornosti za dogajanja, ki prizadevajo drugega in skupnost.

Pandemija je lahko velika učna ura ozaveščanja o odnosu med posameznikom in skupnostjo in vrednosti solidarnosti. Polno je zgledov altruističnega vedenja ljudi, ob katerih lahko spodbujamo otroka, da prispeva k blaginji drugih ali skupnosti. Gre za majhne reči, ki veliko pomenijo. Da vnuk pokliče staro mamo, ki živi sama, četudi se mu ne kliče preveč, da dober učenec pokliče sošolca, za katerega ve, da ima težave z učenjem nasploh in še posebej z učenjem na daljavo, in ponudi svojo pomoč ali pomoč svojih staršev. Naj otrok sam razmisli, kaj lahko stori za druge, za svojo ožjo ali širšo skupnost. Ob sedanjih dogajanjih je mogoče zares prepričljivo prikazati otroku, kako pomembno je, da s svojim vedenjem prispeva, varuje blagor skupnosti in posredno blagor bližnjih in samega sebe. V teh pogovorih odkrivamo zlasti nov pogled na vrednote in vrednosti človekovega življenja, na bogastvo in zadovoljstva, ki izhajajo iz nematerialnega sveta, iz odnosov med ljudmi, doživljanjem narave.

Vsi, tudi otroci, ob pričujoči pandemiji spoznavamo, da človek ni sveta vladar, temveč je le sestavina, sicer res s privilegijem razuma in lastnosti, ki jih pokriva beseda človečnost, našega planeta in širšega vesolja. Lahko bi rekli, da je pandemija tudi učna ura ponižnosti ali, manj dramatično rečeno, bolj realnega pogleda na mesto človeka v naravi.

Koristno je, da se otroci zavedo, da človek ni vsemogočno bitje, da je v odvisnosti od naravnih sil. Ob tem se odpira tudi vprašanje, kaj lahko storimo v okoliščinah »višje sile«, kako tvorno pristopiti k zmanjševanju težav, škode in prizadetosti. Pandemija, ki jo doživljamo, je priložnost, pravzaprav mnogo več kot le priložnost, je to, čemur v pedagogiki pravijo »učni trenutek« za pouk o participativnem državljskem vedenju. Okoliščine pričujoče pandemije kažejo, da je v človeški moči vplivati na dogajanja in zmanjševati težo njihovih posledic. Prav tako pokažejo nujnost kolektivnih prizadevanj državljanov in vseh družbenih entitet. Sedanje okoliščine so dobra priložnost za krepitev odgovornosti pri otrocih, tako individualne do ljudi v svojem ožjem okolju, in za vsakodnevne naloge kot socialne odgovornosti v odnosu do skupnosti. Čim bolj življenjska je izkušnja, tem večja je njena vplivnost na videnje in vedenje. Ob tem sem se spomnila, da so mi čečenske učiteljice v času čečenskih vojn zagotavljale, da je med najboljšimi načini, da ohraniš otrokovo čustveno in psihosocialno zdravje, to, da mu naložiš odgovornost za izpolnjevanje življenjskih nalog v krogu družine, šole ali vaše skupnosti. Pozneje sem podobno brala v učenih knjigah o vplivu travmatskih dogodkov na otroke in mladostnike. Tako otrok zazna, se ove, prepozna svojo vlogo, pomen v skupnosti.

Tudi razmišljanja o smrti bodo našla mesto v naših pogovorih z otroki. Smrt, poleg rojstva najbolj univerzalno dogajanje v življenju človeka, je v sodobni družbi tabuirana tema. Pandemija je priložnost za pogovor o smrti kot o naravnem koncu vsakega živega bitja, o tem, kaj se prenaša iz roda v rod, kako ljudje živijo v drugih.

O teh rečeh se kaže pogovarjati z otroki, seveda na ravni njihove zrelosti. Otroci razumejo, zmorejo mnogo več, kot jim v našem času zaščitene otroštva pripisujemo. Stvarne okoliščine, ki terjajo refleksijo, prevzemanje odgovornosti in prilagajanje vedenja so tudi priložnost za vzpostavljanje višje ravni psihosocialnega delovanja

otrok, prevzemanje večje odgovornosti za sebe, za svoje bližnje in za skupnost. Ne pravim, da to velja za vse otroke, za veliko večino pa.

Staršem bosta razmislek in pogovor z otrokom o teh rečeh tudi koristila. In seveda so poklicani sogovorniki otrok tudi njihovi učitelji, zdaj po elektronskih poteh in pozneje v razredu. Predstavljam si, da bo šolski sistem uporabil dogajanja in izkušnje endemije kot učno gradivo in bo refleksija dogajanj in odzivov ljudi na dogajanja obvezna materija kurikuluma. Ni predmeta, v katerega se refleksija ne bi mogla vgraditi – od filozofije, državljske vzgoje, zgodovine, biologije do gospodinjstva.

Pogosto beremo, da po koncu pandemije nič ne bo tako kot prej. Bojim se, da glavnih problemov človeštva – okoljskega in skrajno nepravilne delitve dobrin novi koronavirus ne bo odpravil. Ekonomske perturbacije lahko prinesejo večje razlike, več revščine. Treba bo razmisliti, kako preprečiti, da bi vse to prizadelo blaginjo velikega števila otrok.

Zapisala: dr. Anica Mikuš Kos